
*UOT 792.03**Mələhət Ağayeva*
sənətinəşinashlıq üzrə fəlsəfə doktoru

MÜSTƏQİLLİYİN İLK ON İLİNDƏ TARİXİ MÖVZULAR AZƏRBAYCAN SƏHNƏSİNDƏ

Müstəqilliyimizin ilk on ilində Azərbaycan səhnəsində bir çox tarixi mövzulu pyeslər tamaşaya qoyuldu. Bu pyeslərdən Bəxtiyar Vahabzadənin “Şəhidlər” (17.01.1991), Əli Əmirlinin “Ağqoyunlular və Qaraqoyunlar” (12.12.1995), İlyas Əfəndiyevin “Hökmdar və qızı” (15.12.1996), Nəriman Həsənzadənin “Atabəylər”, “Pompeyin Qafqaza yürüşü” (28.11.1997), Bəxtiyar Vahabzadənin “Özümüzü kəsən qılınc” (10.04.1998), “Dər ağacı” (09.12.2000), Nəbi Xəzrinin “Burla xatun” (04.07.1999), Cəfər Cabbarlının “Ulduz yaxud ədirmə fəthi” (25.02.2000) pyeslərinin tamaşası hazırlandı.

Tarixə və tarixi mövzulara müraciət, yaddaşı bərpası, müasir hadisələrə tarixin təmsalında baxıb qiymət vermək bütün dövrlər üçün səciyyəvi olub. Azərbaycan milli səhnəsində tamaşaya qoyulan tarixi pyeslər arasında tərbiyə və tələqin dəyəri yüksək olan ibrətamiz pyeslər xüsusi yer tutur. Bu pyeslər xalqın azdliq arzularından və mübarizəsindən bəhs edir. Azərbaycanda ilk tarixi faciənin əsasını Nəriman Nərimanov 1898-ci ildə yazdığı “Nadir şah” pyesi ilə qoydu. Qafqaz senzorası ilə uzun çəkişmədən sonra “Nadir şah” 1906-cı il sentyabrın 8-də Hüseyn Ərəblinskinin quruluşunda ilk dəfə Azərbaycan dilində tamaşaya qoyuldu.

20 yanvar şəhidlərinin il dönümü ərəfəsində görkəmli dramaturqumuz Bəxtiyar Vahabzadənin “Şəhidlər” mənzum pyesi Azərbaycan Dövlət Gənc Tamaşaçıları Teatrında tamaşaya qoyuldu. İlk tamaşası 17 yanvar 1991-ci ildə göstərilən pyesin quruluşunu əməkdar incəsənət xadimi Ağakəşi Kazımov vermişdi. Faktiki materiallardan istifadə edən rejissor Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin plenumlarının, Ali Sovetin sessiyalarının sənədlərindən, qərarlarından məharətlə istifadə etmişdi. O, siyasi teatrın prinsiplərinə uyğun olaraq, hər bir vətəndaşın mövqeyinə həssas yanaşaraq, hadisələrin emosional inkişafına rəvac verməklə forma və məzmun bütövlüyünə nail ola bilmişdi.

Azərbaycanın suverenliyi, torpaqlarımız uğrunda mübarizədə həlak olmuş şəhidlərə həsr olunmuş tamaşa nikbin notlarla başa çatırdı. Amma tamaşanın

sonunda heç kim əl çalmırdı, hamı ayağa qalxıb yumruqlarını düyünləyir və deyirdilər: "Allah şəhidlərimizə rəhmət eləsin."

Əli Əmirlinin "Ağqoyunlular və Qaraqoyunlular" pyesidə tarixi mövzuda yazılmışdır. Azərbaycan Dövlət Gənc Tamaşaçılar Teatrında 12 dekabr 1995-ci ildə tamaşaya qoyulan pyesin quruluşunu Bəhram Osmanov vermişdi. Tamaşanın bədii tərtibatını rəssam Lətifə Quluzadə, musiqisini isə bəstəkar İsmayıl Dadaşov vermişdi.

Mərahim Fərzəlibəyov Azərbaycan Dövlət Dram Teatrında 15 dekabr 1996-cı ildə İlyas Əfəndiyevin "Hökmdar və qızı" pyesini tamaşaya hazırladı. Tamaşada xanlıqlar dövründə torpaqlarımızın parçalanmasının səbəbləri, xəyanətkar və satqın qüvvələrin iç üzünü açırdı. XVIII əsrin tarixi hadisələrini səhnədə canlandırmaqla həm də bu günün hadisələrinə bir növ körpü salınırdı.

"Hökmdar və qızı" pyesi tarixi mövzuda yazılmış monumental bir əsər idi. Bu monumentallıq tamaşanın quruluşunda, bədii tərtibatında, musiqisində və aktyorların ifasında aydın görünürdü. Tamaşanın bədii tərtibatını rəssam İsmayıl Məmmədov hazırlamış, Polad Bülbüloğlunun və Vasif Adıgözəlovun musiqilərindən istifadə olunmuşdu.

Tamaşa üçün seçilmiş aktyor ansambılı da zəngin xarakterlər qaleriyası yaratmışdır. İbrahim xan rolunu Əlabbas Qədirov canlandırırdı. Əlabbas Qədirov İbrahim xanın vətənpərvərlik xüsusiyyətlərini qabartmaqla onun səhvlərini gizlədirdi.

Tamaşada təsirli səhnələrdən biri də İbrahim xanın Lisaneviç tərəfindən öldürülməsi idi. İbrahim xan- Ə. Qədirov son nəfəsində monoloq söyləyir və öz səhvlərini etiraf edərək deyirdi: "Ah mən aldanmışam. Mən xalqıma xəyanət etmişəm. Ar olsun sənə, İbrahim, 40 ildən çox Qarabağın - Azərbaycanın ən böyük bir hissəsinin hökmdarına rus generalı özündəndə kiçik rütbə verəndə bildim ki, aldanmışam....İndi mənim ruhum gələcək nəsillər qarşısında nə cavab verəcək?" [1,620].

İbrahim xanın övladı olan Ağabəyim ağa rolunu-Bəsti Cəfərova oynayırdı. Səhnəyə hər gəlişində öz ağılı və təfəkkürü ilə tamaşaçıları heyran qoyqan Bəsti Cəfərova tamaşanın sonunadək obrazı diqqət mərkəzində saxlayırdı. Öz atasının da səhvlərini üzünə deyirdi: "Yox, xan ata! Susmayacağam! Gələcək nəsillərin bizə lənətlərlə verəcəyi dəhşətli ittihamı eşidirəm. Onlar sizə deyirlər ki, siz, şəxsən siz, İbrahim xan, Azərbaycanda şahlıq səviyyəsində qüdrətli bir hökmdar idiniz. Qarabağ, Gəncə, Şəki, İrəvan, Qaradağ, Təbriz, Ədəbil, Marağa xanlıqları 40 illik hakimiyyətiniz dövründə mükəmməl silahlanmış bir ordu yarada bilmədik" [1,621].

Bəsti Cəfərova bu tarixi monoloqu azadlıq atəşi, müstəqillik təşnəsi ilə yana-yana söyləyirdi. Bu sözlərin tarixi məsuliyyətini anlamaqla yanaşı gələcək nəsilləri bu səhvləri təkrar etməməyə səsləyirdi.

Tarixdə özünəməxsus inkişaf yolu olan hər bir xalq vətənpərvərlik, qəhrəmanlıq keyfiyyətlərini yalnız öz dövründə deyil, həm də keçmişindən mənimləyir. Bu mənada şair-dramaturq Nəriman Həsənzadənin “Atabəylər” və “Pompeyin Qafqaza yürüşü” mənzum pyesləri də tarixə uğurlu müraciətdir.

Nəriman Həsənzadənin “Atabəylər” pyesi Azərbaycan tarixinin parlaq və təzadlı bir dövrünü əks etdirir. Əsərin mövzusu XII əsr Azərbaycan tarixinin intibah dövründən alınmışdır. Hadisələrin mərkəzində Nizami, Əcəmi, Qızıl Arslan, İncə xatun, Toğrul bəy kimi şəxslər dayanır. Müəllifin məqsədi Orta əsrlərdə böyük dövlətimiz və qüdrətli sənətkarlarımızın varlığını göstərməkdən ibarətdir. Tamaşanın quruluşçu rejissoru Mərahim Fərzəlibəyov müəllifin fikrinə əsaslanaraq tamaşanın əsas ideyasını hadisələrin kölgəsində gizlətməmişdir. Tamaşada Qızıl Arslan-Kamal Xudaverdiyev, Nizami-Hamlet Xanızadə, İncə xatun-Vəfa Fətullayeva və Əcəmi rolunu Sadiq İbrahimov canlandırmışdır. Arif Məlikovun musiqisi, rəssam Fuad Qafarovun dövr haqqında dolğun məlumatı tamaşanın nailiyyəti kimi qeyd edilə bilər.

N. Həsənzadənin tarixi dramlarında milliliklə bəşəri duyğuların vəhdədi hiss olunur. Tarix bizim olub, tarixi yazan özgələr deyən-şair Azərbaycan tarixini dünya tarixi kontekstində öyrənir. Qafqaz xalqlarının taleyini işıqlandıran “Pompeyin Qafqaza yürüşü” pyesinin Azərbaycan Milli Dram Teatrında 28 noyabr 1997-ci ildə premyerası göstərildi. Tamaşanın yaradıcı heyəti əcdadlarımızın tarixi hünər və tarixi kədərini milli tariximizdə olduğu kimi göstərməklə müəllifin tarixi həqiqətlərə sadıqlıq ideyasını davam etdirmişdilər. Tamaşanın quruluşçu rejissoru Bəhram Osmanov tamaşanın üzərində böyük məhəbbətlə işləyərək pyesin ibrətamiz həllini verə bilmişdir. Əsas rollarda-Ramiz Novruzov (Pompey), Cəfər Əhmədov (II Tıqran), Pərviz Bağirov (Çar Ulduz), Sadiq İbrahimov (İberiya carı), Laləzar Mustafabəyli (Məleykə Aydan), Məleykə Əsədova (İlkcan) və başqaları düşünülmüş oyunları tamaşanın ideya-məzmununu daha aydın açıqlayırdı.

Milli ruhun, mənəvi saflığı, vətənə məhəbbət hisslərinin aşlanması bəstəkar Fərəc Qarayevin işi təqdirəlayiqdir. Rəssam Tahir Tahirovun tamaşaya verdiyi bədii tərtibat tamaşanı daha da monumental etmişdi.

Milli tarixin əvvəllər qadağa qoyulmuş səhifələrinə baş vuran şair-dramaturq Bəxtiyar Vahabzadə Azərbaycan varlığının daha dərin qatlarına nüfuz

etdi. Məhz bu yaradıcılıq axtarışlarının bəhrəsi olan “Özümüzü kəsən qılınc” (“Göytürklər”) tarixi pyesi meydana gəldi və ilk tamaşası 1998-ci il aprelin 10-da rejissor Ağakişi Kazımovun quruluşunda Akademik Milli Dram Teatrında göstərildi. Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin 80 illiyinə həsr olunan bu pyesdəki hadisələr 1450 (1368) il bundan əvvəl ulu əcdadlarımız Birinci Göytürk dövlətinin istiqlal uğrunda Çinə qarşı apardığı mübarizədən bəhs edir. Azərbaycan tarixinin yeni səhifələrinin yazıldığı bir zamanda yaradıcılığında daha çox monumentallığa üstünlük verən quruluşçu rejissor Ağakişi Kazımovun bu əsəri də klassik üslubda səhnəyə gətidi.

Tamaşanın müvəffəqiyyətli alınmasında aktyor ansamblının əməyi qeyd olunmalıdır. Əlabbas Qədirovun (Qara Xaqan), Ramiz Məlikovun (Dulu Xaqan), Nurəddin Mehdiqanlının (Gur Şad), Laləzar Mustafabəylinin (İçgen Xatun), Məleykə Əsədovanın (Selcan), Zemfira Nərimanovanın (Banu Çiçək), Sənubər İsgəndərovanın (Siyan Şi), Rafiq Əzimovun (Mubi Tərxan), Məcnun Hacıbəyovun (Salur xan), Rəsul Həsənzadənin (İltəriş), Aslan Şirinovun (Şeytan), Mətanət Atakişiyevanın (Mələk) - dolğun səhnə surətləri aktyorların böyük yaradıcılıq zəhmətinin, yeni sənət axtarışlarının gözəl nümunəsi idi.

“Özümüzü kəsən qılınc” pyesinin ilk tamaşasında iştirak edən Heydər Əliyev əsərə və tamaşaya yüksək qiymət vermişdi: “Tariximizi araşdırıb bu gün üçün əhəmiyyətli, dəyərli olan səhifələrini indiki və gələcək nəsillərə çatdırmağın özü xalq, millət, tarix və gələcək nəsillər qarşısında böyük xidmətdir. Bu xidmətə görə mən Bəxtiyar Vahabzadəyə xüsusi təşəkkür edirəm və hesab edirəm ki, millətimiz, xalqımız, cəmiyyətimiz də bu təşəkkür sözlərimə qoşulacaqlar və daim ona minnətdar olacaqlar” [2,86].

Göründüyü kimi, müəllif tarixə müraciət etməklə, eyni zamanda bu günümüzlə səsleşən məqamlara, müstəqillik uğrunda çarpışmalara əngəl olan yaxın tarixin hadisələrinə də ayna tutur, yaltaqlıq, tax-tac viruslarının genetik kodlarını açmağa çalışırdı.

Bəxtiyar Vahabzadə “Dar ağacı” tarixi faciəsində hökmdar və xalq probleminə söhbət açırdı. Əsərin ilk tamaşası 2000-ci il dekabrın 9-da göstərildi.

Rejissor Ağakişi Kazımov səhnənin dərinliyində qurulmuş dar ağacı və onun altında əzəmətlə dayanmış Babəklə, tamaşanın sonunda səhnənin önündə qurulmuş dar ağacı və onun altında xəcalətlə dayanmış Aqşın arasındakı tarixi həqiqətləri canlı səhnələr və xarakterlər vasitəsilə göstərməyə nail olmuşdu.

“Dar ağacı” tamaşasında iştirak edən istedadlı aktyorların : Aqşin - Kamal Xudaverdiyev, Ana - Zərnigar Ağakışiyeva, Çılğın - Məleykə Əsədova, Sabutay-İlham Əsgərov, İbn Tahir- Rafiq Əzimov, İbn Zeyd- Hacı İsmayılov, İbn Süheyl-Elxan Ağahüseynoğlu, Altay-Kazım Həsənquliyev, Ağsaqqal-Məcnun Hacıbəyov hadisələrin gərgin dramatik inkişafında və təbii həllində əməyi az olmamışdı.

Müstəqilliyin ilk on illində Azərbaycan səhnəsində oynanılan bu tarixi mövzulu pyeslər yaşadığımız günlər üçün vacib olan vətənpərvərlik ruhunu yüksəltməklə yanaşı, teatr prosesinə də çox böyük təsir göstərdi. Bu pyeslər teatrın repertuarını zənginləşdirməklə bərabər, gələcək nəsillərə də bu səhvləri təkrarlamamağı tövsiyə edirdi.

ƏDƏBİYYAT

1. Əfəndiyev İ. Seçilmiş əsərlər. Bakı, 1960.
2. Kərimov İ. Heydər Əliyev. Sənət, sənətkarlar və sənətkarlıq haqqında. Bakı, 2005.

Açar sözlər: aktyor, dramaturq, pyes, rejissor, teatr.

Малахат Агаева

Исторические темы в первые десять лет независимости на азербайджанской сцене

В статье говорится о пьесах на исторические темы, поставленных на сцене Азербайджанского театра за первое десятилетие независимости. Излагается материал о постановках пьес «Правитель и его дочь» Иль-яса Эфендиева, «Атабековы», «Набег Помпея на Кавказ» Наримана Гасанзаде, «Шехиды», «Меч, отрубивший самих себя», «Виселица» Бахтияра Вахабзаде. Даются сведения о постановках спектаклей, о декорации сцен, о музыке и актерском мастерстве.

Ключевые слова: актер, драматург, пьеса, режиссер, театр.

Malahat Aghayeva

**Historical themes in the course of the first decade
of sovereignty on Azerbaijan stage**

In the article there is spoken about plays on historical themes put on the stage of Azerbaijan theatre in the course of the first decade of sovereignty. There is stated a material about performances of plays “The ruler and his daughter” by Ilyas Efendiyev, “Atabayovs”, “Pompey’s raid to the Caucasus” by Nariman Hasanzade, “Shahids”, “The sword cutting off ourselves” “The gibbet” by Bakhtiyar Vahabzade. Information about staging of performances, decoration of scenes, about music and acting mastery is given too.

Key words: an actor, a playwright, a play, a producer, a theatre.